

Statens offentliga utredningar
1994:38
Utrikesdepartementet

Kvinnor, barn och arbete i Sverige 1850-1993

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2014

National Library
of Sweden

Betänkande av Svenska Nationalkommittén för FN:s
konferens om Befolkning och utveckling
Stockholm 1994

Statens offentliga utredningar
1994:38
Utrikesdepartementet

Kvinnor, barn och arbete i Sverige 1850-1993

Betänkande av Svenska Nationalkommittén för FN:s
konferens om Befolkning och utveckling
Stockholm 1994

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Fax: 08-20 50 21
Telefon: 08-690 90 90

Omslagsbilden: *Bambo Aripa* - Detta är ett mycket spritt flätmönster som symboliskt framställer kosmos som en bambudunge, en bild av hur fruktsamheten och familjens liv växer upp kring förfäderna som en bambuklump kring det första skottet. (Ur "The art of Mithila. Ceremonial paintings from an ancient kingdom" av Yves Véquaud. Thames and Hudson 1977).

Författare: Ann-Sofie Ohlander
Framsida: Anna Sofia Quensel
Original och layout: UD-redaktionen
Bildredaktör: Helena Friman
Tryck: Regeringskansliets offsetcentral
Materialet får återges med uppgift om källan.
Rapporten är tryckt på miljövänligt papper.

Stockholm 1994

ISBN 91-38-13603-1
ISSN 0375-250X

Innehåll

Förord	7
Inledning	9
Arbete, barn och politiskt inflytande	9
Ett i-landsperspektiv	9
Ett utvecklingsperspektiv	10
Sverige som historiskt exempel	11
Tre grundläggande frågor	12
Svenska kvinnors liv och arbete på 1800-talet	14
Arbetet i produktionen	14
Maktlöshet	18
Förbättringar: Ogifta kvinnor	19
Gifta kvinnors arbete utanför hemmet	21
Familjeplanering	23
Varför började svenskarna familjeplanera?	24
Trygghet för barnen	28
Barnen kommer i fokus	28
Kvinnliga politiker och moderskapspolitik	30
Kvinnor får politiska rättigheter	31
Samhället och kvinnors föräldraskap	33
Mannens föräldraansvar	33
Ett samhälleligt ansvar för barn	34
Befolkningspolitik	35
Reformer för mödrar och barn	36
Familjepolitik	37
Samhälleliga rum för barn	37
Var mammorna hemma?	39
Förbudet mot aga	41
Mannens föräldraroll utvidgas	43
1974 års föräldraförsäkring	44
Antal barn per kvinna	48
Svenskar vill ha barn	49
Referenser	51

Förord

Jorden upplever en befolkningsökning snabbare och mer omfattande än någon gång tidigare i historien. Detta sker i en tid när också nuvarande produktions- och konsumtionsmönster tär kraftigt på jordens resurser. Samtidigt ökar klyftorna drastiskt mellan de rikaste och de fattigaste skikten av jordens befolkning.

Inför detta perspektiv ordnar FN en internationell konferens 1994 om Befolkning och utveckling. Den svenska regeringen har tillsatt en särskild Nationalkommitté för att förbereda det svenska deltagandet i konferensen. Denna skrift är en av dem som kommittén beställde som ett led i sitt arbete. Syftet med skrifterna är att belysa Sveriges erfarenheter på några områden som kanske även kan ha ett visst internationellt intresse. Vi är medvetna om att varje land har sina egna historiska och kulturella betingelser. Det som går i ett land och vid en bestämd tid i dess utveckling är sällan något som det är möjligt att upprepa någon annanstans. Ändå tror vi att det finns ett visst värde i att presentera studier av fall från skilda delar av världen. Vi vill se dessa skrifter som ett bidrag till en sådan internationell debatt om vad som utgör och främjar mänsklig utveckling och livskvalitet.

Nationalkommittén ställer sig som uppdragsgivare bakom författarnas redovisningar i stort, men ansvaret för skrifterna - sakuppgifter, värderingar, uttryckssätt, disposition och innehåll - ligger helt hos författarna.

Jag hoppas att skrifterna ska vara till nytta och nöje; de är tänkta att vara lättlästa och kännas angelägna. Kommittén riktar ett varmt tack till författarna för det engagemang och arbete de har ägnat åt sitt uppdrag.

Alf T Samuelsson

*Statssekreterare, ordförande i Nationalkommittén
för FN:s konferens om Befolkning och utveckling*

För synpunkter och upplysningar tackar jag varmt den svenska nationalkommitténs medlemmar samt Louise Drangel, Socialdepartementet, Birgitta Hedman, Statistiska Centralbyrån, Mikael Hammarskjöld, Sociologiska institutionen, Lunds universitet och Agneta Emanuelsson, Thomas Nilsson och John Rogers vid Historiska institutionen, Uppsala universitet.

Ann-Sofie Ohlander

Inledning

Arbete, barn och politiskt inflytande

Svenska kvinnor har den högsta förvärvsfrekvensen i Europa. Samtidigt föder de fler barn än kvinnorna i flera andra europeiska industriländer. De svenska kvinnorna har god hälsa och når hög ålder. Deras medellivslängd är vid födelsen 81 år.

Svenska kvinnor har också en påtaglig del i den politiska makten. En tredjedel av den svenska riksdagens ledamöter är för närvarande kvinnor, och kvinnor är också väl representerade i regeringen, bl a som utrikes-, finans- och justitieministrar.

Också de svenska barnen har det bra. De är till allt övervägande del planerade och efterlängttade av sina föräldrar. Rådgivning om familjeplanering och preventivteknik är lättillgängliga i Sverige och aborterna är fria. Barnen får god omvårdnad. Spädbarnsdödligheten tillhör de lägsta i världen.

Ett i-landsperspektiv

För svenska kvinnor och män idag är tydligen barn och föräldraskap mycket viktiga. Kanske har de svenska kvinnorna också i ovanligt hög grad trygghet och frihet att få de barn de önskar?

Sverige är ett rikt land. Men det finns i Europa och världen rikare länder, där nativiteten är avsevärt lägre än i Sverige, så låg att det ses som ett problem. Också i Sverige var för ett par decennier sedan nativiteten relativt låg. Det tycks därmed inte finnas något självklart samband mellan ett lands rikedom och dess nativitetsnivå. Detta skulle kunna bero på att barn inte uppskattas lika högt överallt. Men man

kan också ställa frågan om ett lands rikedom automatiskt leder till förhållanden där det är lätt för dess invånare att få och ha barn.

Sverige uppvisar hög förvärvsfrekvens för kvinnor och samtidigt hög nativitet för europeiska förhållanden. Men borde inte låg förvärvsfrekvens och därmed hög andel obetalt arbete i hemmet för kvinnor ge högre nativitet?

Så tycks inte vara fallet. I västra delen av Tyskland, i Holland, Italien och Spanien är kvinnors förvärvsfrekvens låg jämfört med Sverige. De tyska, italienska, spanska och holländska kvinnorna föder betydligt färre barn än de svenska. Detta ger upphov till frågan om det finns ett samband mellan kvinnors förvärvsfrekvens och deras barnantal överhuvudtaget.

Ett utvecklingsperspektiv

Jämför man däremot den svenska nativiteten idag med många av världens utvecklingsländer framstår den som mycket låg.

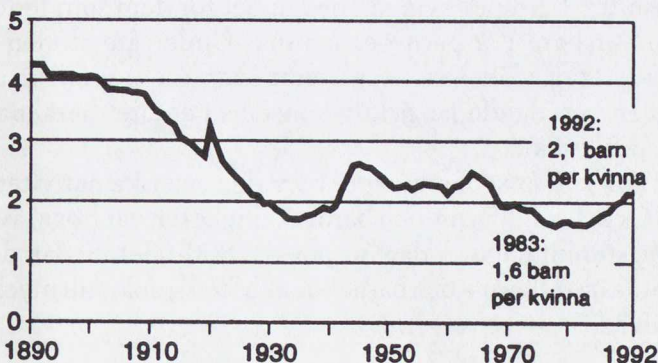
Det förefaller knappast troligt att det höga barnantalet i många utvecklingsländer idag genomgående skulle motsvara kvinnornas önskemål om barn. Farliga förlossningar och en hög spädbarns- och barnadödlighet talar ett motsatt språk.

När kvinnor i utvecklingsländerna med risk för sin egen och barnens hälsa föder långt fler barn än det finns en framtida försörjning för måste man först ställa frågan om deras makt över sitt föräldraskap. Har de överhuvudtaget möjlighet att välja? Hur skulle de välja om möjligheten fanns?

Summerad fruktsamhet 1890-1992

Antal barn per kvinna som en generation kvinnor föder

Barn per kvinna

Källa: Statistiska centralbyrån. På tal om Kvinnor och Män. Lathund om jämställdhet 1993

Sverige som historiskt exempel

Hög nativitet i u-länder och mycket låg nativitet i i-länder kan alltså båda vara problem. Men det verkar inte självklart vara ett lands fattigdom eller rikedom som bestämmer hur många barn som föds.

Hur ser problemet ut från svensk horisont? Sverige har under de senaste 150 åren genomgått en genomgripande förvandling. Utvecklingen kan sägas ha gått från en u-lands- till en i-landssituation. Från ett fattigt jordbruksland har Sverige förvandlats till en rik industristat med hög levnadsstandard. Från ett gammaldags hierarkiskt ståndssamhälle har det övergått till en modern parlamentarisk demokrati.

Samtidigt har under denna tid kvinnornas ställning radikalt förbättrats från maktlöshet och beroende till självständighet och inflytande - juridiskt, ekonomiskt och politiskt. För svenska barn har förbättringen varit ändå mycket större, alltifrån en radikal ökning i möjligheten att överhu-

vudtaget överleva till stor fysisk och psykisk trygghet.

I Sverige skedde en dramatisk nedgång i nativiteten från 1800-talets mitt och fram till 1930-talet. För kvinnor födda år 1850 var det summerade fruktsamhetstalet i genomsnitt 5 barn per kvinna, medan det för dem som föddes 1890 var bara två barn per kvinna. Under återstoden av 1900-talet har födelsetalen varierat över tiden, även om det finns en betydande långsiktig konstans i antalet beräknade barn per kvinna.

För 150 år sedan var inte bara den svenska nativiteten hög. Också spädbarns- och barnadödligheten var höga, även om de sjunkit något sedan början av 1800-talet. Sedan dess har också spädbarns- och barnadödligheten sjunkit till mycket låg nivå.

Tre grundläggande frågor

En analys av den svenska utvecklingen från u-land till i-land kan kanske ge hållpunkter för en förståelse av kvinnors och barns ställning i nutiden. Det gäller både rika och fattiga delar av världen.

Tre frågor framstår som särskilt betydelsefulla:

- ☐ *Hur och när fick svenska kvinnor makt över sitt föräldraskap?*
- ☐ *När och på vilket sätt tillförsäkrades barnen grundläggande trygghet?*
- ☐ *Hur ser mannens föräldraansvar ut och hur har det förändrats?*

Frågeställningarna kan i grova drag också sägas spegla tre faser i den svenska utvecklingen. Under den första fasen från 1800-talets mitt till omkring år 1930 får *kvinnorna ökad makt över sina liv*. I samband med detta sjunker födelsetalen.

Under den andra fasen får *barnen bättre livsvillkor* och ökad trygghet. Detta sker genom att det svenska samhället börjar ta ett ansvar för reproduktion och barn. Det är framför allt kvinnliga politiker som driver frågor om barn och föräldraskap. Kvinnornas inträde i det politiska livet blir därmed en betydelsefull faktor.

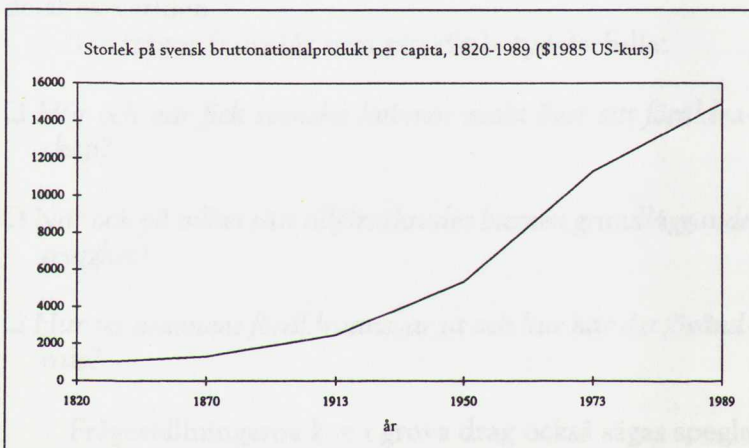
I den tredje fasen från 1950-talet och framåt sker en *utvidgning av mannens föräldraroll*. Svenska fäder börjar ta en allt större del i omvårdnaden av och ansvaret för sina små barn. Denna utvidgning av mannens föräldraskap kodifieras och stöds i lagstiftning och socialpolitik.

Svenska kvinnors liv och arbete på 1800-talet

Arbetet i produktionen

År 1850 bodde tre och en halv miljoner människor i Sverige. Nästan alla, nittio procent, bodde på landsbygden.

Landet var fattigt, och många hade svårt att få en tillräcklig bärning. Det var nästan enbart av ekonomiska skäl så många som 1,2 miljoner svenskar utvandrade mellan åren 1850 och 1924, de flesta till Amerika. I förhållande till befolkningen var det den tredje största utvandringen från Europa. 450.000 av de svenska utvandrarerna var kvinnor. De hoppades på bättre förhållanden i Amerika och många fick också det. Förbättringen tycks ha varit större för de kvinnliga än för de manliga emigranterna.

*Källa A. Maddison, Phases of Capitalist Development
Oxford University Press Oxford 1982*

På den svenska landsbygden arbetade nästan alla kvinnor i jordbruket, vare sig de var hustrur till bönder, torpare eller lantarbetare. De ogifta kvinnorna arbetade som pigor. Arbetet var noga uppdelat. Kvinnorna stod för mjölkhushållningen. De skötte ladugården och fäkreaturen. De mjölkade, kärnade smör och ystade ost.

Nationalekonomiskt var mjölkhushållningen av mycket stor betydelse. Smör var länge en av Sveriges viktigaste exportvaror. Från mitten av 1800-talet började mejeriproduktionen industrialiseras. Också då var det så gott som enbart ett arbete för kvinnor. Vid 1800-talets slut var mejeriprodukter en av Sveriges viktigaste exportvaror.

Kvinnorna arbetade också i andra delar av jordbruket. De räfsade vid höslåttern och band nekarna vid sädesskörden. De gallrade betor och rovor, de satte och plockade potatis.

Det var också kvinnorna som stod för tillverkningen av garn, tyg och kläder, alltifrån skötseln av fåren till det färdiga tyget och kläderna. Varje flicka måste lära sig att spinna. Också linproduktionen och linnevävningen var till stora delar kvinnoarbete. Textilindustrin byggde i stor utsträckning på kvinnors och barns arbete både som hemindustri och i fabriksproduktion. När tyg och kläder slitits ut och blivit lump såldes de till pappersbruken, där lump länge var den viktigaste råvaran. Också i pappersbruken arbetade kvinnor.

Kvinnorna arbetade tidigt i andra industriella hanteringar som järn- och glasbruk. De arbetade också vid sågverk och tändsticksindustri, de rullade cigarrer i tobaksindustrin, och drejade och glaserade i porslinsindustrin.

Kvinnorna hade också ansvaret för maten, både den nog så besvärliga lagringen och tillagningen genom alla led. Tvätt och byk, rengöring och husets skötsel vilade på dem.

En piga berättade i en intervju vid början av 1900-talet hur hon ständigt fick arbeta. Först var hon med i skörden ute på åkrarna. Sedan fick hon hjälpa till med matlagning och disk och ta hand om djuren i ladugården och om middagsmjölkningen. Männen kunde vila middag och slapp

innesysslorna på kvällen. Kvinnorna var aldrig lediga enligt hennes berättelse.

Till allt detta arbete hade kvinnorna ensamms ansvaret för barnen. De födde många barn. Att vara barn var riska-

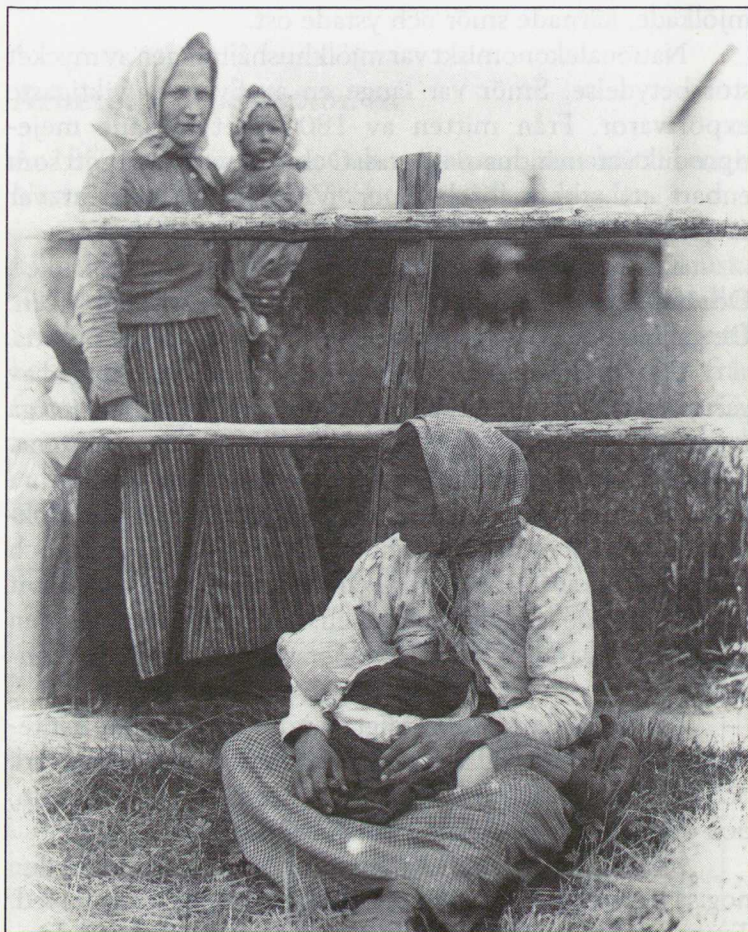
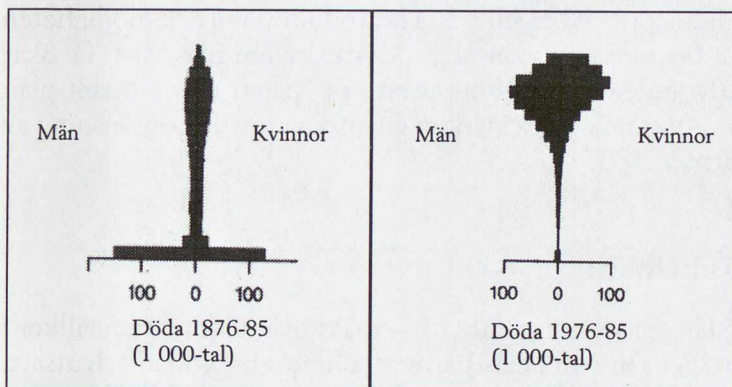

Foto: Borg Mesch, 1913, Kiruna kommuns film- och bildarkiv

Rast under arbetet på åkern i Vittangi i Lappland. Kvinnan ammar ett barn i tvåårsåldern. Kvinnor kände till att amning ger ett visst skydd mot ny graviditet.

belt. År 1850 dog femton procent av de svenska barnen under första levnadsåret. Dödligheten var också hög upp till fem års ålder. Medellivslängden vid födelsen var låg, 45 år för kvinnor och 41 år för män under perioden 1851 till 1855. Barnens otrygghet var stor också på andra sätt. Det var vanligt, att ett barn miste en eller båda föräldrarna före vuxen ålder.

Döda efter åldersgrupper, 1876-85 och 1976-85.

Källa: Sveriges nationalatlas. Befolkningen. Sveriges Nationalatlas förlag 1991.

Den höga dödligheten bland de vuxna gjorde att omgiftesfrekvensen var hög. Låg medellivslängd och sena äktenskap gjorde det ovanligt att barn fick någon kontakt med, omvårdnad eller uppfostran från mor- eller farföräldrar.

Också på andra sätt var barndomen i det äldre svenska samhället hård. Barnen fick börja arbeta mycket tidigt, oftast i jordbruket, men också i andra arbeten. Bruket av aga mot barn var inte bara tillåtet utan också rekommenderat i gällande lagstiftning.

Barnen var för sin överlevnad främst beroende av sina mödrar. Fäderna deltog knappast alls i vården av de små barnen. Mödrarnas ensamansvar för barnen blev särskilt

tungt eftersom de i sin tur hade begränsad makt över sina egna liv. I den konflikt mellan arbetet i produktionen och vården av barnen som utspelades i kvinnornas liv riskerade barnen att dra det kortaste strået.

Kvinnornas förvärvsfrekvens var med andra ord minst lika hög vid mitten av 1800-talet som i våra dagar. Men deras makt över sitt arbete och de inkomster det gav var mycket begränsad, åtminstone i formellt hänseende. Maktlösheten gällde uppenbarligen också reproduktionen och möjligheten att begränsa barnantalet. Måste kvinnorna först få ökat inflytande och handlingsutrymme på ett mer allmänt plan för att kunna driva igenom en önskan om en begränsning av barnantalet?

Maktlöshet

Så länge kvinnorna inte hade makt över elementära villkor i sina egna liv, var också barnens ställning oskyddad och utsatt. Svenska kvinnor var omyndiga. Kvinnorna på landsbygden hade bara halva arvsrätten jämfört med sina bröder. Skråtvånget utestängde dem från de flesta försörjningar. Alla utbildningar och tjänsteställningar var förbehållna män. De fick inte råda över sin ekonomi, varken över sina inkomster eller sin egendom. Deras ställning i äktenskapet var också svag. Hustrun skulle underordna sig mannen. Fram till år 1858 var det t o m tillåtet för en man att aga sin hustru. När kvinnorna inte rådde över sin kropp talar det också för att de inte kunde bestämma om sin sexualitet.

Mycket tyder på att en gradvis försämring av kvinnornas ställning ägt rum sedan 1600-talet och fram till 1800-talets början. Men nu vände utvecklingen i positiv riktning.

Förbättringar: Ogifta kvinnor

Lika arvsrätt för kvinnor och män genomfördes år 1845. Året därpå avskaffades skråtvånget och år 1864 genomfördes en liberal näringsfrihetslagstiftning. Då hade också ogifta kvinnor blivit myndiga vid 25 års ålder år 1858.

Utvecklingen gynnade främst de ogifta kvinnorna. Deras situation var också en viktig orsak bakom förbättringarna. Andelen ogifta kvinnor i befolkningen hade ökat så starkt att de blivit ett försörjningsproblem för sina manliga släktingar. Samtidigt framträdde kvinnosakskvinnor som Fredrika Bremer med krav på medborgerliga rättigheter åt kvinnor*).

Den nya näringsfriheten gav kvinnorna möjlighet att starta egna småföretag, t ex butiker eller syateljéer. En del etablerade sig i större skala. Den svenska industrialiseringen som på allvar kom i gång på 1870-talet gav många kvinnor försörjning, även om lönerna i regel var lägre än männens.

Samtidigt hade möjligheterna till utbildning förbättrats. Nyttillkomna yrken öppnades också för kvinnor. År 1842 beslöts att folkskolor skulle inrättas i hela landet. I dem skulle alla barn gå, både pojkar och flickor.

Ganska snart efter folkskolans tillkomst tilläts kvinnor bli små- och folkskollärarinnor. År 1859 inrättades det första folkskollärarseminariet för kvinnor. Fram emot sekelskiftet var nästan hälften av alla folkskollärare kvinnor.

Då hade kvinnor också fått tillträde till högre utbildningar, dels i ett nyinrättat högre lärarinneseminarium, dels genom att universiteten öppnades för kvinnor år 1873. Anställning i högre statliga befattningar kunde de däremot inte få förrän år 1923.

Eftersom kvinnor inte fick tillträde till statliga läroverk förrän år 1927 var det bara ett fåtal som kunde dra nytta av de nya möjligheterna. Många av dem som fått studera blev lärarinnor vid privata skolor eller läkare med egen praktik. Det förekom också att de startade både egna skolor och kliniker.

*) En fjärdedel av de kvinnor som föddes under 1870-talet förblev varaktigt ogifta.

Men också andra tjänster öppnades för kvinnor. De kunde bli postkassörer, telefonister och telegrafister. De kunde också anställas vid banker och som kontorister.

Barnmorskans yrke var sedan gammalt förbehållet kvinnor. Nu blev många också sjuksköterskor. Sjukvårdsbiträdena var också kvinnor, länge utan någon utbildning.

Kvinnor med högre utbildning och högre befattningar var mycket få. Men de var en betydelsefull grupp som bildade kvinnosaksföreningar och krävde politiskt inflytande och andra förbättringar för kvinnor.

De allra flesta av medelklassens yrkeskvinnor var ogifta. Att gifta sig innebar utom för folkskollärarinnor, distriktssköterskor, barnmorskor och läkare med egen praktik långt fram i tiden att också lämna yrkeslivet. Många valde medvetet bort äktenskapet för att få möjlighet att utöva ett yrke. År 1938 kom en lag som förbjöd arbetsgivare att avskeda gifta kvinnor som väntade barn.

De ogifta kvinnorna blev på många sätt likställda med män, även om de i regel fick lägre befattningar och lägre löner än dessa.

För de gifta kvinnorna dröjde den formella jämlikheten längre. Men alla kvinnor fick del av den nya arvslagstiftningen. De fick också i alla samhällsklasser del av den nya skolundervisningen.

Samlevnad utan äktenskap förekom mot slutet av 1800-talet bland arbetarbefolkningen i Stockholm. Dessa så kallade Stockholmsäktenskap kan åtminstone delvis ha sin förklaring i att kvinnorna när de gifte sig blev omyndiga och förlorade bestämmanderätten över sin inkomst och sina barn.

Förbättringarna i den ogifta kvinnans ställning gjorde de gifta kvinnornas relativa rättslöshet synlig. År 1874 fick de gifta kvinnorna rätt att bestämma över sin inkomst, 10 år senare också över sin egendom. Full myndighet fick de år 1920.

Gifta kvinnors arbete utanför hemmet

Men långt innan dess hade många gifta kvinnor börjat få en synlighet och ett erkännande i samhället som de inte haft tidigare. Det var de gifta kvinnornas arbete utanför hemmet som synliggjordes. Medel- och överklasskvinnor arbetade i allmänhet inte utanför hemmet sedan de ingått äktenskap. Men det gjorde arbetarkvinnorna. Deras arbete i fabrikerna var en nödvändig del av familjens ekonomi. De var också ofta ensamförsörjare.

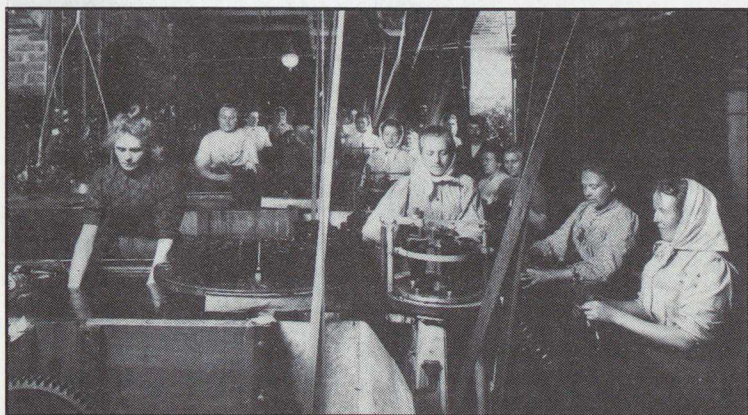

Foto: Fr G Klemming 1901, Stockhoms stadsmuseum

Skölkällaren på Münchenbryggeriet i Stockholm.

De gifta arbeterskorna hade en synlig arbetsplats utanför hemmet och de hade egna kolumner i lönelängderna. På det sättet blev deras arbete i produktionen en påtaglig realitet, som gjorde att de också togs med i den nyupprättade arbetsstatistiken. Där skilde de sig från till exempel bondhustrurna, som trots sitt nationalekonomiskt omistliga arbete i produktionen inte togs med i svensk arbetsstatistik förrän år 1965.

De ogifta kvinnorna, särskilt de ogifta medelklasskvinnorna, blev först av alla samhälleligt synliga och erkända. Därefter kom de gifta kvinnor, vars arbetsplats inte

Foto: 1890-talet. Stockholms stadsmuseum

Mursmäckor, kvinnliga byggnadsarbeterskor vid Operabygget i Stockholm. De bar murbruket upp till murarna på den växande byggnaden. Detta var ett av de grövsta och tyngsta arbetena för en kvinna i sekelskiftets Stockholm.

låg i eller i nära anslutning till hemmet. Just åtskillnaden mellan hem och arbetsplats ledde fram till att den samhälleliga konflikten mellan arbetet i produktionen och arbetet med barnen blev synlig.

Någon barnpassning fanns i stort sett inte. Barnen fick ofta klara sig själva, de större barnen fick passa de mindre eller också fick de följa med sina mödrar till fabriken. Fäderna deltog inte i barnens vård och inte heller i hemsysslorna. Konflikten mellan reproduktion och produktion måste lösas av mödrarna ensamma.

En undersökning från en textilfabrik i västra Sverige vid sekelskiftet visar, att kvinnorna ofta tvingades ta med sig barnen till fabriken. Arbetsmiljön var både ohälsosam och farlig. Maskinerna kunde lätt orsaka olycksfall, och lokalerna var så fyllda av buller, hetta och damm, att vistelsen där ofta var nära nog outhärdlig. Därtill kom den farliga tbc-smittan, som delvis spreds genom arbetsrutinerna.

Orimligheten i barnens förhållanden blev på detta sätt uppenbar. Till slut blev på det sättet också kvinnornas

arbete med barnen medvetandegjort som ett arbete av samhällelig betydelse.

Familjeplanering

Detta skedde ungefär vid sekelskiftet. Men redan dessförinnan hade av allt att döma kvinnornas förbättrade ställning börjat ge ett annat viktigt resultat. Från 1870-talet och framåt blev familjeplanering allt vanligare i Sverige.

En ny familjetyp växte fram. Tidigare var regeln att kvinnan födde barn under hela sin fertila period i äktenskapet, även om intervallerna mellan de senare barnen var längre än mellan de första. Men från omkring år 1870 börjar ett annat mönster bli synligt. Barnen föds tidigt i äktenska-

Statarhustru.

Foto: Gunnar
Lundh 1930-
talet, Nordiska
museet.

pet. Därefter upphör barnafödandet trots att kvinnan har en lång fertil period kvar i äktenskapet. Det är ett klart mönster av barnbegränsning som påminner om det som råder i moderna familjer.

Men familjeplaneringen slog igenom vid olika tidpunkter i olika delar av landet. I norra Sverige dröjde genombrottet till fram på 1930-talet. Det fanns också skillnader mellan olika sociala skikt. Tidigast kom barnbegränsningen i medelklassfamiljer och i familjer som tillhörde uppåtsträvande skikt i arbetarklassen. Fattiga familjer med lågbetalt arbete inom lantbruk och textilindustri har däremot ofta stora familjer långt fram i tiden.

Det finns många samtida vittnesbörd om att det är omsorgen om barnens välbefinnande och om den egna hälsan som ligger bakom kvinnornas önskan att begränsa barnantalet. Men kvinnans makt över sitt eget liv måste uppenbarligen bli tillräckligt stor för att hon skall kunna hävda sitt intresse av att få färre barn.

Riksdagen beslöt år 1910 om förbud mot upplysning om och försäljning av preventivmedel. Förbudet gällde fram till år 1939. Men familjeplaneringen fortsatte ändå att slå igenom. Trots förbudet ägde ett aktivt upplysningsarbete rum av modiga pionjärer på området.

Varför började svenskarna familjeplanera?

Det kan däremot vara tveksamt, om det går att peka ut någon faktor eller någon gräns som avgörande för att kvinnorna skall kunna driva igenom sina önskningar om barnbegränsning.

Gemensam för alla kvinnor blev tillgången till en elementär utbildning i folkskolan. I och med den kunde de tillgodogöra sig den hastigt växande floran av tidningar, tidskrifter och annan litteratur. Litteratur om familjeplanering kunde däremot vara svår att få tag i. Att läsa om sexualiteten var opassande. Längre hade kyrka och lagstift-

ning haft en sträng kontroll av framför allt den utomäktenskapliga sexualiteten, som bestraffades. På 1860-talet mildrades kyrkans och lagstiftningens kontroll av sexualiteten och bestraffningarna av utomäktenskapliga förbindelser upphörde.

Men att rekommendera barnbegränsning var ännu inte accepterat. Ekonomen och nymalthusianen Knut Wicksell höll år 1881 ett offentligt föredrag i Uppsala där han hävdade att barnbegränsning var bästa botemedlet mot fattigdom. Ungefär samtidigt gav han och en läkare ut en skrift med råd om familjeplanering i äktenskapet. Både föredraget och skriften väckte skandal och läkaren blev avsatt från sin tjänst.

Längre fram spreds kunskap om familjeplanering av eldsjälur som Elise Ottesen-Jensen. Hon reste runt i landet, föreläste om och spred preventivmedel. Själv hade hon växt upp i en mycket stor familj, och det var erfarenheterna därifrån som tände hennes intresse för att hjälpa andra.

Preventivmedel fanns inte att tillgå i någon betydande omfattning. Förbudet mot preventivmedel kom inte förrän man såg deras spridning som en reell risk. Det förefaller rimligt att anta att man hade tillräckliga kunskaper om sexualiteten för att tillämpa avbrutet samlag, eller också avstod man helt enkelt från sexuellt umgänge.

När ogifta kvinnor blev myndiga år 1858 fick de därmed också rätten att självständigt ingå äktenskap utan inflytande från föräldrar eller förmyndare. Att de gifta kvinnorna fick större makt över den egna ekonomin bör också ha spelat en roll.

Att till exempel få bestämma över sin egen inkomst, även om den var låg, gav en elementär trygghet åt de gifta kvinnorna. Barnens trygghet växte i sin tur med varje förbättring i moderns situation.

Förbudet för mannen att aga hustrun från år 1858 kan ha haft en både praktisk och symbolisk betydelse som tecken på en rätt för kvinnorna att hävda den egna kroppens integritet. Detta är också det första tecknet i lagstiftningen

Foto: Anna Riwkin 1948, Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek

"Jag drömmer om den dag då alla barn föds välkomna – alla män och kvinnor är jämlika och sexualiteten ett uttryck för innerlighet, njutning och ömhet...". Elise Ottesen-Jensen

på att en patriarkal struktur i familjerättslagstiftningen börjar brytas upp. Denna försvagas undan för undan när gifta kvinnor först får rätt att bestämma över sin egendom för att senare få myndighet och politisk röst- och representationsrätt. Den gifta kvinnan blir på det sättet alltmer ekonomiskt och juridiskt jämställd med sin make.

I och med sitt inträde i politiken får kvinnorna också möjligheter att hävda mödrars och barns intressen. Att detta kunde ske stick i stäv mot de egna makarna visar omröstningen om förbud mot försäljning av alkohol år 1922. Året innan hade kvinnorna fått politisk rösträtt. Då var föreställningen utbredd att kvinnorna skulle rösta som sina män.

Men 60 procent av kvinnorna röstade för ett förbud mot endast 40 procent av männen. När kvinnorna röstade tvärs emot de egna männen i förbudsfrågan är det lätt att ana en omsorg om familjen, kanske framför allt barnen bakom deras ställningstagande.

En känsla av maktlöshet tillsammans med traditionella könsroller i äktenskapet har i moderna studier framförts som förklaringar till mycket stora familjer. Samma sak möter långt fram i tiden också i Sverige bland fattiga familjer, bland dem statare och textilarbetare. Att bli far till många barn kunde också ses som ett tecken på manlighet, på att man var en "riktig" karl.

Maktlösheten ger ett kort tidsperspektiv där planering verkar meningslös. Det kan gälla både man och kvinna. Traditionella könsroller med dominans för mannen gör det dessutom svårt för kvinnan att driva igenom önskemål om familjeplanering.

Men om en familj fick det ekonomiskt bättre och därmed en tryggare framtid räckte detta i sig inte till för att ge upphov till familjeplanering. För att detta skulle ske var en förbättrad ställning för kvinnan uppenbarligen en nödvändighet.

Trygghet för barnen

Barnen kommer i fokus

Det svenska samhället tog i det förflutna mycket litet ansvar för barnen. Om föräldrarna dog eller inte kunde försörja familjen skulle kommunernas fattigvård svara för dem. Föräldralösa barn kunde lämnas till barnhus eller bli fosterbarn. På barnhusen var förhållandena ofta mycket dåliga och dödligheten bland de minsta barnen mycket hög. Fosterbarnens förhållande till fosterföräldrarna reglerades enligt legostadgan som om de vore drängar eller pigor. Fosterföräldrarnas rättigheter gick före omsorgen om barnen.

Foto: Oscar Heimer 1907, Stockholms stadsmuseum

Stigbergsgatan i Stockholm i september 1907. En kvinna sköljer tvätt vid vattenposten på gatan.

Men mot sekelskiftet blev barnen föremål för ett allt större intresse. Detta intresse hade minst två olika källor. Den ena var befolkningspolitisk och hade sin bakgrund i ett skärpt utrikespolitiskt läge, där nationalism, industriell konkurrens och kapprustning dominerade den europeiska scenen. Emigration och barnadödlighet ansågs beröva Sverige

livsviktig arbetskraft och blivande soldater. Dessutom sågs en låg befolkningstillväxt som ett tecken på "nationell" svaghet. Förbudet mot upplysning om och försäljning av preventivmedel var ett resultat av denna oro. Man diskuterade också åtgärder för att stoppa emigrationen till Amerika.

Foto omkring 1915, Stockholms stadsmuseum

I stora skaror lekte barnen på gator och bakgårdar. De flesta växte upp utan vuxen tillsyn. Det var ofta storasysters sak att se till småsyskonen.

Men samtidigt fanns en social oro, som tog fasta på de svåra förhållanden barn levde under. De sociala reformvännerna krävde en lagstiftning som skyddade fosterbarn och barn födda utom äktenskapet. På privat initiativ startades sk Mjölkdroppeföreningar som tillhandahöll mjölk av god kvalitet till fattiga mödrars barn, men som också försökte förmana och lära mödrarna bättre hygien och att amma sina barn.

Amningen tillmättes speciell vikt för att få ned spädbarnsdödligheten. Här blev åtskillnaden mellan hem och arbetsplats för fabriksarbetande kvinnor ett praktiskt problem. De orimliga förhållanden för små barn och deras mödrar blev uppenbara.

Kvinnliga politiker och moderskapspolitik

Det var denna orimlighet som ledde fram till ett första samhälleligt ingripande av moderskapspolitisk karaktär. I en ny arbetarskyddslag som utfärdades år 1900 förbjöds kvinnor "med arbete i industriellt yrke" att arbeta under de fyra första veckorna efter en barnsbörd. Lagparagrafen var tillkommen med hänsyn till kvinnans behov av vila och särskilt för att modern skulle kunna amma barnet.

Men någon ekonomisk ersättning skulle inte utgå under den tvångsmässiga ledigheten, som i stället blev ett slag mot kvinnans och barnets försörjning. Detta påpekade Sveriges första kvinnliga läkare, Karolina Widerström vid en kongress för fattigvård och folkförsäkring:

Har manne den människa, som jag berövar brödet, gagn utav de föreskrifter jag ger till hennes hälsas bevarande?

Lagen förutsatte existensen av en familjeförsörjande man. Men i praktiken försörjde många kvinnor ensamma sina familjer. När både man och hustru arbetade var kvinnans inkomst oftast outhärlig för familjens nödtorftiga uppehälle.

Karolina Widerström var inte bara läkare utan också politiker. Hon var med om att grunda Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt år 1903 och var en tid också dess ordförande. Som en av de första kvinnorna invaldes hon i Stockholms stadsfullmäktige så snart kvinnorna fått kommunal representationsrätt. Där intresserade hon sig särskilt för barns förhållanden, framför allt för förbättrad hälsovård, friluftsliv och gymnastik för skolbarnen.

I sin verksamhet som gynekolog mötte hon stora brister i kvinnornas kunskap om sina egna kroppar, inte minst om sexualiteten. För att råda bot på detta skrev hon en bok med titeln Kvinnohygien, som lästes mycket och trycktes i inte mindre än sju upplagor. Hon reste också runt och föreläste om kvinnors sexualitet och barnafödande. Samma sak gjorde

flera av hennes kolleger bland de kvinnliga läkarna och de uttalade också programmatiskt att sexualupplysning för kvinnor var en av deras viktigaste uppgifter. De engagerade sig också mot prostitutionen och Karolina Widerström formulerade motioner i frågan åt politiker, som satt i riksdagen. För sina insatser blev hon senare medicine hedersdoktor.

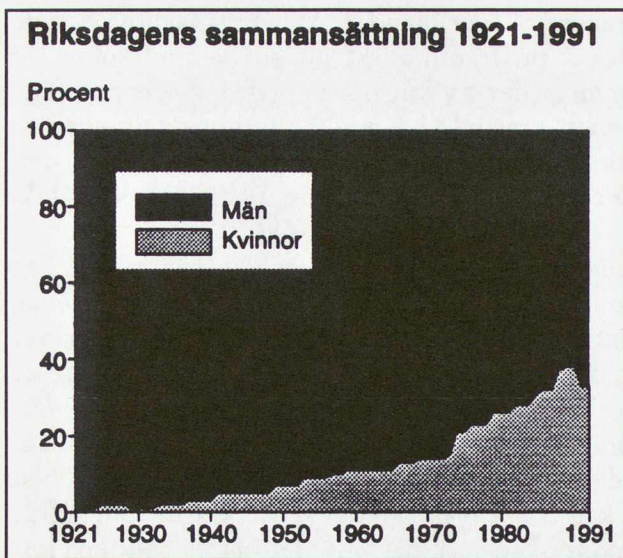
Karolina Widerström är ett utmärkt exempel på den roll en kvinnosakskvinna och politiker kunde spela redan innan kvinnor fått politisk rösträtt. De frågor hon tog upp är också typiska. De första kvinnliga politikerna engagerade sig för kvinnor och barn, kanske framför allt för moderskapsfrågor. Det var deras särskilda erfarenhets- och ansvarsområde och de tillförde därmed politiken något helt nytt. Man kan också uttrycka det så, att frågor som gällde barn och moderskap varit flagrant åsidosatta i politiken just därför att kvinnorna saknade politiskt inflytande. I Finland fick kvinnorna politisk rösträtt redan 1906. Så snart kvinnor blivit ledamöter av den finländska lantdagen lade de fram förslag om just moderskapsförsäkring.

Kvinnor får politiska rättigheter

Kvinnors parlamentariska representation tycks med andra ord spela en avgörande roll redan för att frågor som gäller barn och moderskap skall tas upp till behandling.

År 1921 fick alla svenska kvinnor politisk röst- och representationsrätt. Två år tidigare hade samtliga fått kommunal rösträtt. Men politiskt inflytande hade de gradvis fått och tagit sig redan tidigare.

Från år 1862 hade i princip förmögna, ogifta kvinnor kommunal rösträtt och därmed också indirekt rösträtt till den svenska riksdagens första kammare. Få av dem utnyttjade sin rösträtt före sekelskiftet. Men då bildades den svenska kvinnliga rösträttsrörelsen och kvinnornas deltagande i kommunalvalen steg kraftigt. Av betydelse var det

Källa: Statistiska centralbyrån: På tal om Kvinnor och Män. Lathund om jämställdhet 1993

också att kvinnor från år 1889 kunde bli ledamöter av fattigvårds- och skolstyrelser. År 1907 hade kvinnor blivit valbara till kommunal- och stadsfullmäktige.

Men både gifta och ogifta kvinnor hade börjat arbeta med politiska frågor redan före sekelskiftet. Längre tillbaka i tiden stod medel- och överklasskvinnor för välgörenhets- och barnavårdsföreningar. I de nya väckelse- och nykterhetsrörelserna var också arbetarkvinnor väl representerade. Där kunde de till och med uppträda som predikanter och politiska talare. De lärde sig också det politiska livets villkor och arbetssätt.

De moderna politiska partierna formerades i Sverige vid tiden omkring sekelskiftet. Tidigt bildades inom dem kvinnoorganisationer och kvinnogrupper. Dessa engagerade sig från början i frågor som gäller barn och moderskap.

Denna nya politik får också benämningen moderskapspolitik. Modern ses i praktiken som ensam ansvarig för barnets vård. I teorin ses fadern som försörjare,

men när ett första förslag om en moderskapsförsäkring lades fram i riksdagen skulle den finansieras via staten, arbetsgivarna och till en tredjedel från de kvinnliga arbetarnas löner. Männen skulle däremot inte bidra till finansieringen. I praktisk politik sågs alltså inte männen som ekonomiskt ansvariga för barn.

Samhället och kvinnors föräldraskap

Mödrarna anklagades ofta vid 1900-talets början för att genom okunnighet, försummelse och slarv vara medskyldiga till den höga spädbarnsdödligheten. Men man bortsåg ofta från de ibland närmast oövervinneliga svårigheter många mödrar hade att försörja och se efter sina barn.

Kvinnorna sågs som på en gång ansvariga och beroende. De ställdes till ansvar för sina barns välbefinnande, men var samtidigt så ekonomiskt och rättsligt beroende och missgynnade, att det var svårt för dem att axla just detta ansvar.

De utsattes därmed för en samhällelig, djupt motsägelsefull definition: de tvangs att i sina liv hårbärgera och på något sätt lösa en i grunden samhällelig konflikt. Denna konflikt härrör ytterst från ett förnekande av föräldraskap, omvårdnad och uppfostran som samhälleligt existerande, ett förnekande av reproduktionen eller med andra ord själva grundvalen för samhällets fortbestånd.

Mannens föräldraansvar

Männen tycks inte ha drabbats av denna konflikt. I familjen hade de den ekonomiska och rättsliga makten, men däremot var deras ansvar för barnen i praktiken litet. Det framgick också av förhållandena för utom äktenskapet födda barn. För att få underhåll från fadern måste den ogifta modern gå till domstol, men domstolsförfarandet var sådant att män-

nen mycket lätt kunde svära sig fria.

Men under 1920-talet inrättades tjänster som barnavårdsmän som skulle bevaka den ogifta moderns och hennes barns rättigheter, också gentemot fadern. Det var i princip en förstärkning av synen på faderns föräldraansvar. De tidiga barnavårdsmännen använde en stor del av sin tid till ofta fruktlösa ansträngningar att få fäderna att betala. Senare gick staten in och gav s k bidragsförskott till de ensamma mödrarna för att inte de och barnen skulle drabbas, när fäderna inte fullgjorde sina ekonomiska skyldigheter.

Ett samhälleligt ansvar för barn

Det var också det offentliga som först kom att stå för en ökad trygghet åt barnen. När de första fem kvinnorna kom in i riksdagen år 1921 ägnade de genast ett betydande intresse åt moderskapspolitiken. Kerstin Hesselgren var den första kvinnliga ledamoten i riksdagens första kammare. Hon höll sitt jungfrutal i riksdagen om barnmorskornas löner, och krävde att de skulle höjas.

Kerstin Hesselgren satt en lång följd av år som ledamot i riksdagen. Hon hade velat bli läkare, men hennes familj ville inte kosta på läkarutbildning åt en kvinna. Då gav hon sig in i socialt arbete och senare i den kvinnliga rösträttsrörelsen och politiken.

Under 1920-talet återkom de kvinnliga riksdagsledamöterna gång på gång till moderskapspolitiken. Till slut fick de en symboliskt viktig framgång år 1931 då riksdagen beslöt om en moderskapsförsäkring för yrkesarbetande mödrar under den tid de inte fick arbeta efter förlossningen.

Befolkningspolitik

Något verkligt gehör för sådana krav kom dock först i och med 1930-talets befolkningspolitiska oro. Under 1930-talet sjönk den svenska nativiteten ytterligare. I den ekonomiska depressionen valde kvinnorna att antingen vänta med att få barn eller trygga situationen för de barn de hade genom att avstå från ytterligare barn. När det inte fanns något större samhälleligt utrymme för barn förefaller detta som ett rationellt val.

Samtidens politiska konjunkturer bidrog till att skapa en stark befolkningsoro i Europa, som kom till uttryck också i Sverige. Den låga nativiteten togs till intäkt för en politik, där en lång rad olika motiv blandades - arbetskraftstillgång, försvar, hot om nationens utdöende, nationalekonomi och socialpolitik.

I argumenteringen fanns starka inslag av en instrumentell människosyn, människan som objekt. Enligt detta synsätt var barnen medel att fylla som samhälleliga definierade behov. Fler barn behövdes för landets bästa, och landet behövde också bättre kvalitet på sin befolkning. Det var ett synsätt som ledde till förslag om manipulativa åtgärder för att öka nativiteten och också till förslag om tvångsåtgärder för att hindra som "olämpliga" definierade personer att få barn.

Men en syn på människan som subjekt fanns också med. Där framhävdes barnets egenskap av individ med egna rättigheter. Detta synsätt ledde fram till förslag om sociala reformer för att förbättra förhållanden för mödrar och barn. Man genomförde också en steriliseringspolitik riktad mot personer som ansågs olämpliga att få barn. Även om just den måste betraktas som djupt diskutabel ur etisk och demokratisk synpunkt, verkar i det stora hela det socialpolitiska synsättet ha övervägt.

Reformer för mödrar och barn

I slutet av 1930-talet beslöts om moderskapspenning åt alla mödrar. En särskild statligt finansierad mödrahjälp inrättades för nyblivna mödrar "i uppenbart behov av hjälp". Staten gav också bidrag till kommuner, som byggde bättre bostäder åt familjer med många barn. Den förebyggande hälsovården för mödrarna förbättrades och särskilda barnavårdscentraler inrättades.

Behoven var uppenbarligen mycket större än politikererna insett. Mödrahjälpen fick till exempel en omfattning som från början sprängde alla budgetramar. I början av 1940-talet kom den att omfatta mer än hälften av alla nyblivna mödrar i Sverige. I norra Sverige var det uppemot 80 procent av alla nyblivna mödrar som fick mödrahjälp. Undersökningar av hur hjälpen använts vittnade om att kvinnorna tidigare ofta inte haft möjligheter att skaffa sänglinne och kläder åt sina barn. Detta hängde inte bara samman med fattigdom utan också med att kvinnorna ofta inte var delaktiga i makten över familjens ekonomi.

I utformningen av den aktuella lagstiftningen spelade kvinnliga politikers förslag en viktig roll. Det förefaller också vara deras inflytande som gjorde att moderskapspenning, mödrahjälp och senare barnbidrag utbetalades till kvinnorna-mödrarna. Detta motiverades med att bidragen inte annars på samma sätt skulle kunna kännas som "ett bidrag just till barnens försörjning".

Detta innebär också att man tog konsekvenserna av att det fortfarande var modern som i realiteten var ensam om det praktiska ansvaret för barnen, kände till deras behov av kläder, mat och annat och kunde tillgodose dem.

I synnerhet för de kvinnor som inte fick någon egen inkomst av sitt arbete bör det också ha inneburit en viktig ekonomisk emancipation. På den svenska landsbygden var det något okänt att gifta kvinnor skulle få ha egna pengar att ha hand om, kommenterade en delegat vid en konferens med mödrahjälpnsnämnderna. Pengar hade alltid tidigare

varit männens pengar, sade en annan. Men det fanns också områden, till exempel Dalarna, där det sedan gammalt var vanligt att kvinnor hade hand om hushållsekonomin.

Familjepolitik

I en jämförande undersökning av västtysk och svensk moderskapspolitik 1945-1970 har den tyska historiken Wiebke Kolbe påpekat, att de svenska mödra- och barnbidragen kunde sägas ha karaktär av en direkt betalning till mödrarna från samhället för insatsen att vårda små barn.

Här vill Kolbe se en skillnad mot senare moderskaps- och föräldrapolitik. År 1955 kommer den första obligatoriska moderskapsförsäkringen som ger tre månaders ledighet för modern i samband med förlossning. Men denna är knuten till inrättandet av den obligatoriska sjukförsäkringen samma år, och ingår som en del av denna.

I såväl mödrahjälp och barnbidrag som moderskaps- och föräldraförsäkring ligger ett samhälleligt erkännande av att barn finns, och att de kräver både ett ekonomiskt och socialt utrymme. Konflikten mellan reproduktion och produktion blir på så sätt tydlig och får också en samhällelig lösning.

Samhälleliga rum för barn

Detsamma gäller den stora utbyggnaden av daghem och fritidshem. Under 1970-talet tillkom sammanlagt nära 120.000 platser och under 1980-talet ytterligare 15.000 platser. Här ges verkligen barn och ungdom ett påtagligt, socialt rum också i rent fysisk bemärkelse.

De villkor under vilka barn förr i tiden fick passning och vård var ur våra dagars synvinkel mycket bristfälliga. Barnkrubbor och arbetsstugor var tidiga motsvarigheter till våra dagars barnomsorg, men lämnade i allmänhet mycket

Foto: Göran H Fredriksson 1977, Stockholms stadsmuseum

På 1970-talet växte kraven på att samhället skulle bygga ut barnomsorgen. En LO-enkät 1975 visade att 37 000 barn mellan noll och elva år var utan tillsyn någon del av dygnet. Vi kräver bra dagis nu, står det på plakaten som fördes i en stor daghemsdemonstration 1977 i Stockholm.

övrigt att önska. Under 1930-talet kom frågan om daghem och kindergarten upp, men någon större utbyggnad skedde inte. Vid 1960-talets slut utgjorde de offentligt finansierade daghemsplatserna i Sverige fortfarande bara omkring 10.000.

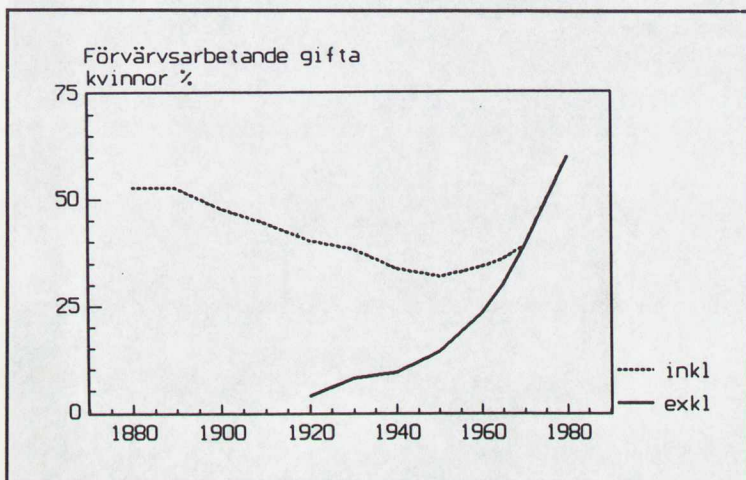
Hembiträden och barnflickor fanns tidigare i familjer med god ekonomi, men hembiträdena försvann närmast som kategori vid mitten av 1940-talet. Detta skedde ungefär samtidigt som de som sista arbetstagarkategori fick reglerad arbetstid och arbetsförhållanden.

Var mammorna hemma?

1950-talet betraktas gärna som en epok då hemmafruar dominerade. Men här har arbetsstatistiken visat sig tämligen otillförlitlig. Medhjälpande hustrur i företag, däribland alla lantbrukarhustrur räknades inte som arbetande i statistiken förrän år 1965. Inte heller deltidarbete under en viss nivå redovisades. Till detta kommer det kvinnoarbete i form av städning, barnpassning etc. som aldrig redovisats.

I praktiken innebär detta en bra mycket högre förvärvsnivå också under denna tid än den statistiskt redovisade. Trots de materiella förbättringarna måste i praktiken otryggheten för många barn ha varit stor och de provisoriska och otillräckliga lösningarna många.

Till detta kom hemmafruarnas relativt otrygga ekonomiska situation. De kunde knappast alltid ha inflytande över

Förvärvsarbetande gifta kvinnor om jordbrukarhustrur räknas som förvärvsarbetande respektive inte förvärvsarbetande 1880-1980.

Återgivet efter Nyberg, Anita, Tekniken - kvinnornas befriare Hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbetstid och förvärvsdeltagande 1930-talet - 1980 talet. Linköping Studies in Arts and Science No 45. Linköping 1989.

Foto: Martin Naclér, SIGMA, 1990

På sextiotalet gick kvinnorna ut i arbetslivet i en annan omfattning än tidigare. Den största ökningen av kvinnoarbetskraft svarade småbarnsmödrarna för. Idag yrkesarbetar över 74 procent av dem.

hur stor del av mannens inkomst som skulle gå till dem själva eller barnen. Var hemmafrun änka eller frånskild delade barnen hennes utsatthet. Hemmavarande kvinnor och barn var på det sättet utsatta för en gemensam "fattigdomsrisk" för att använda en formulering från den tyska historikern Gisela Bock.

Kvinnornas utträde på arbetsmarknaden under 1960-talet hade därmed knappast de omvälvande proportioner det ibland ges. Däremot blev innebörden i kvinnornas arbete annorlunda, när det ordnades in i ett ordinarie lönesystem med åtföljande trygghet i form av till exempel socialförsäkring och pension. Kvinnornas s k utträde på arbetsmarknaden under 1960-talet bör därmed i stället återspegla ett samhälleligt erkännande av kvinnors arbete. Detta erkännande borde rimligtvis också, åtminstone i någon utsträckning ha medfört att kvinnor fick större makt över sin ekonomi och därmed också större självständighet.

Eftersom kvinnan i den offentliga politiken fortfarande på 1950-talet sågs som i praktiken ensam ansvarig för barnens vård måste detta erkännande också ha inneburit en reell förbättring för barnen. Den stora utbyggnaden av barnomsorgen kan rimligtvis ses som en konsekvens av detta.

Förbudet mot aga

Också på andra sätt förbättrades barnens ställning. Ett av de påtagliga tecknen på detta är, att det undan för undan blev förbjudet att aga barn och ungdomar. År 1920 förbjöds husbonde att aga sina anställda; dittills hade han ostraffat kunnat göra detta med drängar under 18 och pigor under 16 år. År 1928 förbjöds agan i läroverken - det var samtidigt som flickor för första gången fick tillträde till statliga läroverk i Sverige. År 1958 förbjöds aga av alla skolbarn. År 1979, slutligen, förbjöds föräldrar att aga sina barn. I 1983 års föräldrabalk heter det:

Foto: Gunnar Lundh 1930-talet, Nordiska museet

Indianer och cowboys.

"... Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling."

Men det fanns också en annan omständighet av kanske ändå större betydelse för barnen. Någon gång vid mitten av 1900-talet börjar den svenske mannens föräldraroll att radikalt förändras.

Mannens föräldraroll utvidgas

En påtaglig ökning av kvinnornas självständighet följs i svensk historia av ett lika påtagligt synliggörande av barnet. Det är i detta sammanhang man bör sätta in tillkomsten av ett samhälleligt ekonomiskt och socialt rum för barnet under 1900-talet.

Men i samband med att detta skedde, inträdde ytterligare en viktig historisk förändring. Mannen började bli far i samma bemärkelse som kvinnan alltid tidigare varit mor. Under 1940- och 1950-talen blev det allt vanligare att se svenska män dra barnvagnar. De började också i allt större utsträckning ta del i den elementära vården om sina små barn. Från 1960-talet och framåt blev det normala att männen var närvarande vid sina hustrurs förlossningar. Idag går dessutom som regel både den blivande mamman och pappan på föräldrautbildning innan de får barn.

Faderns ökade föräldraansvar var historiskt sett något alldeles nytt. Det hade av allt att döma att göra med att barnet blivit alltmer synligt som individ med egna rättigheter. Barnets synliggörande bör i sin tur ha berott på att deras mödrar fått större rättigheter.

När kvinnorna fick ökad självständighet i såväl samhälle som familj, blev också obalansen mellan kvinnors och mäns ansvarstagande i samhället synliggjord. Kvinnan hade genom århundradena alltid gjort bådadera - arbetat i produktionen och tagit hand om barnen. Men när hon fått politisk, juridisk och ekonomisk självständighet blev detta rimligtvis allt svårare att bortse från. Kvinnans dubbla ansvarstagande stod mot mannens enkla. Kan detta vara en av förklaringarna till att män alltmer började delta i vården av sina barn?

Ett barn under fem år som miste sin mamma förr i tiden löpte själv en stor risk att dö. I mannens-faderns sociala

roll ingick inte att ta hand om barn. Fanns ingen annan kvinna att tillgå upplöstes familjen, särskilt om den var fattig, vid moderns död. Om mannen dog eller försvann klarade däremot den ekonomiskt och rättsligt sämre rustade modern att båda ta hand om barnen och försörja dem.

Ett svenskt barn som mister sin mamma idag riskerar - drastiskt uttryckt - inte som förr att dö eller lämnas bort, därför att dess far inte klarar av att ta hand om det. I det historiska perspektiv jag här dragit fram är detta en utomordentligt stor förändring.

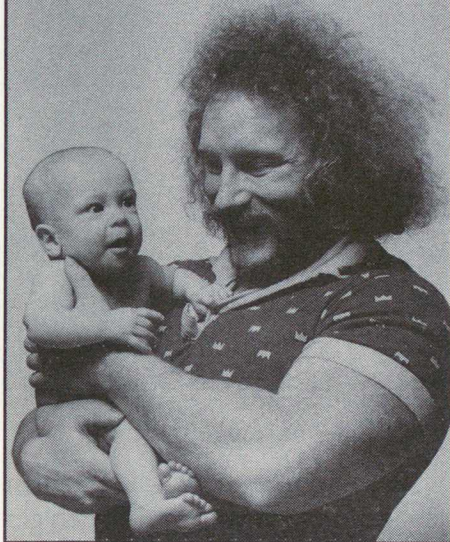
1974 års föräldraförsäkring

I slutet av 1950-talet började unga kvinnliga politiker diskutera den bristande jämställdheten mellan könen i det svenska samhället. En kvinnorörelse uppstod med förankring både utanför och inom de svenska politiska partierna. Avgörande betydelse fick en debattartikel av Eva Moberg, en ung kvinnlig liberal politiker. Artikelns hette "Kvinnans villkorliga frigivning" och i den krävde hon inte bara kvinnans utan också mannens frigörelse. Man och hustru borde dela på arbetsbördan i hemmet och ansvarstagandet för barnen. Också fadern borde dra nytta av ledigheten i samband med att han fick barn. Också han skulle kunna vårda sitt lilla barn. På detta sätt skulle jämställdhet mellan könen kunna uppnås och familjesammanhållningen räddas.

Konsekvensen av dessa krav blev så småningom efter lång politisk debatt 1974 års föräldraförsäkring. Moderskapsförsäkringen från 1955 hade undan för undan byggts ut. Men den gällde fortfarande enbart modern. År 1974 döptes försäkringen om till *föräldraförsäkring* och fadern fick samma rätt att vara hemma och ta hand om sitt lilla barn som modern.

Hittills har fäderna i mindre utsträckning än mödrarna tagit ut föräldraledigheten. Nästan hälften av alla pappor till barn födda år 1989 tog ut föräldraledighet. Men 92 procent

BARNLEDIG PAPPA!

Tyngdlyftaren Hoa-Hoa Dahlgren som barnledig pappa. Affisch från en uppmärksammas kampanj 1978 för att förmå fler män att utnyttja sin rätt till pappaledighet.

Foto: Reijo Rüster, 1978, Försäkringskassaförbundet, Stockholm

av den totala tiden togs ut av mammorna och alltså bara 8 procent av papporna. Det finns också stora skillnader mellan olika grupper. Papporna tar ut mera föräldraledighet om de har lägre utbildning än mammorna. Detsamma gäller, när båda föräldrarna har hög utbildning. Män som arbetar på arbetsplatser där kvinnor är i flertal tar ut mera föräldraledighet än genomsnittet. Främst ligger manliga förskollärare, fritidspedagoger, sjukgymnaster och bibliotekarier.

Pappor i mansdominerade yrken tar ut minst föräldraledighet. Lantbrukare och skogsbrukare är de grupper som tar ut minst föräldraledighet av alla. Men också i starkt mansdominerade yrken som byggnadsarbetarens, murarens och målarens tar mer än hälften ut åtminstone någon del av föräldraledigheten.

Skillnaderna kan förklaras på olika sätt. Trots de ganska stora variationerna verkar det uppenbart, att löneskillnader spelar en stor roll. Tjänar mamman mer än pappan blir det också han som i stor utsträckning tar ut föräldraledigheten

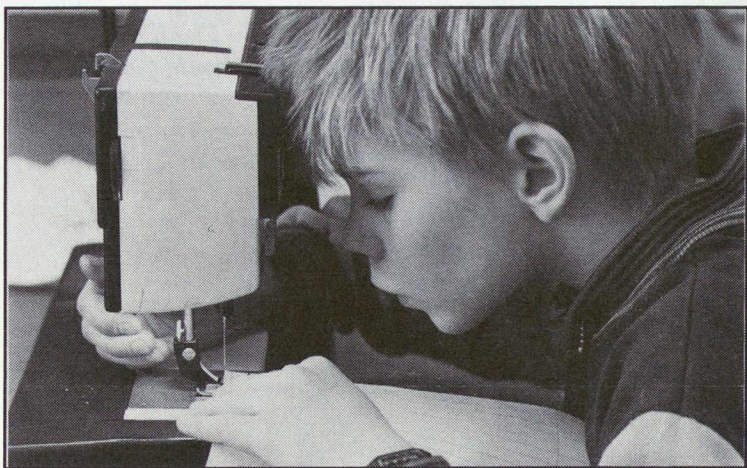

Foto: Martin Nauclér, 1989, SIGMA

Syslöjd i klass 3b i Eriksdalsskolan i Stockholm.

och tvärtom. Här slår i så fall bristen på jämställdhet mellan könen på arbetsmarknaden igenom också i hemmet och ger en dubbelt oförmånlig situation för kvinnan.

Men också arbetskamraters och framför allt arbetsgivares hållning spelar en roll. Män är förmodligen mer än kvinnor utsatta för missnöje från omgivningen, när de tar ut föräldraledighet. Detta gäller kanske framför allt mansdominerade yrken, där det kan vara svårt att avvika från normen.

Utsätts då inte kvinnor för ett motsvarande missnöje? Här skulle det möjligen vara värt att diskutera om inte sanktioner mot mäns respektive kvinnors föräldraledighet tar sig olika uttryck. Kanske är det så, att kvinnor överhuvudtaget inte anställs av arbetsgivare, som är fientliga till föräldraledighet. I varje fall förekommer det, att kvinnor tillfrågas eller får avge löften om att de inte skall få barn inom en snar framtid, när de söker arbete. Detta sker trots att det finns en lag som förbjuder diskriminering av kvinnor för att de väntar barn. För män kommer i så fall sanktionerna efter anställningen. Den man som i ett mansdominerat yrke vill ta ut föräldraledighet kan riskera både arbetsgivarens och arbetskamraternas ogillande.

Kvinnor betalar alltjämt ett mycket högre pris för att få barn än män gör. De riskerar att inte få ett bra arbete, eller inget arbete alls efter flera års hemmavaro. De riskerar inte bara lägre lön under sitt aktiva arbetsliv, utan också väsentligt lägre pension än männen.

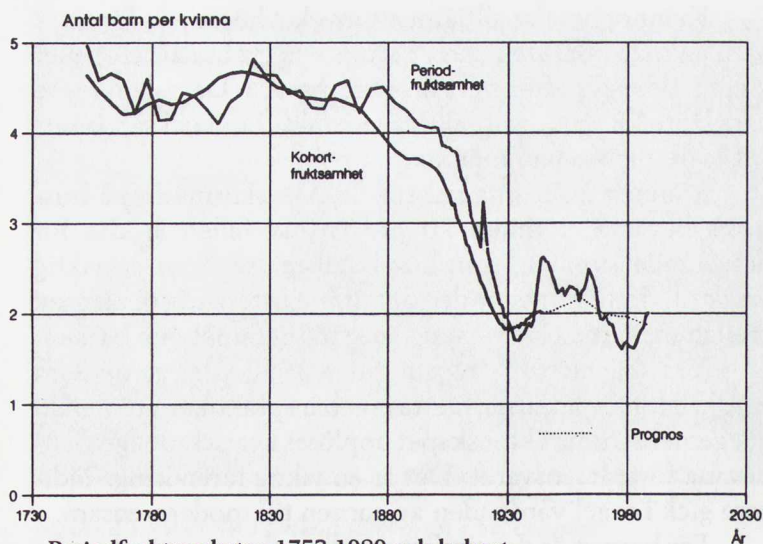
Männen å sin sida riskerar kanske skilsmässa på hustruns begäran. I minst 70 procent av fallen är det för närvarande kvinnan, som begär skilsmässa. Som en viktig orsak till detta framstår den alltjämt existerande obalansen mellan makarna i ansvarstagandet för hemmet och barnen.

Vid skilsmässa är regeln sedan 1980-talet gemensam vårdnad för föräldrarna. Detta innebär i praktiken att medan det gemensamma äktenskapet upplöses kvarstår det gemensamma föräldraansvaret. Det är en viktig förändring. Tidigare gick i regel vårdnaden av barnen till modern ensam.

För barnen är det rimligtvis en mycket stor vinst att ha två föräldrar med liknande ansvar. Men trots allt kvarstår obalansen mellan kvinnans och mannen ansvarstagande för sina barn, manifesterad i att en låg andel män tar ut sin del av föräldraförsäkringen.

På detta problem anvisar den historiska utvecklingen i princip två lösningar. Den ena är ett ökat samhälleligt ekonomiskt och socialt utrymme för barnen. En annan lösning, som inte innebär någon ekonomisk belastning på samhället, skulle vara en jämn fördelning mellan kvinnor och män i både ansvarstagandet för barnen och de sociala kostnaderna för det. Förslag om en kvotering av föräldraförsäkringen har också framförts flera gånger från 1970-talet och framåt men har hittills inte genomförts. En sådan kvotering skulle rimligtvis bidra till att stärka mannens föräldraansvar också utöver den period föräldraledigheten omfattar.

Problemet skärps på ett närmast paradoxalt sätt av utvecklingen av den svenska familjerättslagstiftningen. Från en situation, där hustrun var formellt maktlös i förhållande till mannen har utvecklingen gått mot en individualisering av familjerätten.

Periodfruktsamheten 1753-1989 och kohortfruktsamheten för kvinnor födda 1735-1980

Källa: Sveriges Nationalatlas. Befolkningen. Sveriges Nationalatlas förlag 1991.

Den principiella utgångspunkten är att kvinnor och män skall ha samma individuella rättigheter och skyldigheter oavsett om de är gifta/samboende eller inte. En följd av detta blev att sambeskattningen av äkta makar avskaffades år 1971 och ersattes med en individuell beskattning. Fram till dess hade makarnas inkomster beskattats gemensamt, vilket ledde till ett högre skatteuttag om båda förvärsarbetade.

Men i den utsträckning kvinnan i praktiken utkrävs större skyldigheter av samhället i form av till exempel föräldraansvar än mannen kan en individualisering av familjerätten få tveksamma konsekvenser. I Sverige avskaffades nyligen änkepensionerna. Men så länge männen inte tar samma föräldraansvar som kvinnorna slår denna åtgärd mot kvinnans ekonomiska trygghet. Det räcker alltså inte med samma samhälleliga rättigheter så länge män och

kvinnor i praktiken inte har samma samhälleliga skyldigheter.

Svenskar vill ha barn

Den svenska nativiteten har visat en relativt stor variation om man ser till olika perioder av 1900-talet. Nedgången under 1930-talet följdes av en kraftig uppgång under 1940-talet. Också under 1960-talet föddes många barn, medan en nedgång skedde under 1970-talet.

Variationen i talen visar relativt stor samstämmighet med konjunkturerna, men till det kommer effekten av att en till numerären stor generation naturligtvis får sammanlagt flera barn än en liten.

Under 1980-talet har nativiteten stigit och är alltså för närvarande relativt hög. Ser man däremot till det antal barn som föds per kvinna i varje ålderskohort blir talen mer konstanta. Under dåliga tider väntar man med att få barn,

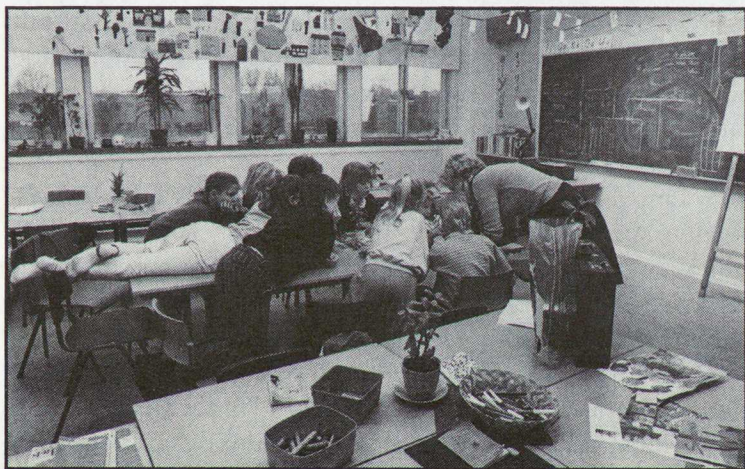

Foto: Martin Nauc  r, 1989, SIGMA

Halvklassundervisning i klass 3b i Eriksdalsskolan i Stockholm.

men det totala barnantalet per kvinna varierar inte så mycket över tiden.

Lågkonjunktur medför i regel en nedgång i nativiteten, medan högkonjunktur regelmässigt brukar vara förenad med uppgång. Men detta tycks från 1980-talet inte längre gälla för den svenska nativiteten, som gått upp trots relativt dåliga ekonomiska tider. När svenska föräldrar idag får fler barn än kvinnor i västra Tyskland, Holland eller norra Italien kan detta inte ses som en konjunkturreffekt eller som en effekt av en bättre ekonomisk situation i Sverige.

Det summerade fruktsamhetstalet, som upplyser om hur många barn en kvinna beräknas få under hela sin reproduktionstid, var för Sverige 2,1 år 1992. År 1989 var det 2,0. Jämfört med EG-länderna uppvisar endast Irland år 1989 ett högre tal (2,1). Lägst låg Italien (1,3), Västtyskland (1,4) och Spanien (1,4). Underlaget är tvärsnittsdata för ett bestämt år. Det för 1992 summerade fruktsamhetstalet visar alltså hur många barn en kvinna skulle föda om hon under hela sin fruktsamma period hade samma fruktsamhet som den genomsnittliga för olika åldrar år 1992.

Situationen då det gäller familjeplanering är dessutom förmodligen nära nog optimal i Sverige. Antalet önskade eller oplanerade barn som föds bör vara litet. När svenskar får relativt många barn idag bör det alltså vara uttryck för deras vilja att ha fler barn.

Uppgången i nativiteten i början av 1980-talet föregås av den stora daghemsutbyggnaden under 1970-talet. Då tillkom också föräldraförsäkringen. Barnomsorg och föräldraförsäkring ger uppenbarligen den tillräckliga trygghet för barnen, som krävs för att fler barn skall födas.

Den förändrade fadersrollen är också av stor betydelse. Kan det vara så, att svenska föräldrar idag får flera barn än omvärlden, därför att de på ett fundamentalt sätt verkligen är två om vårdnaden och ansvaret?

Referenser

- Artaeus, Irène**, Kvinnorna som blev över. Ensamstående stadskvinnor under 1800-talets första hälft - fallet Västerås. *Studia Historica Upsaliensia* 170. Uppsala 1992.
- Askham, Janet**, Fertility and Deprivation. A Study of Differential Fertility Amongst Working-Class Families in Aberdeen. *Cambridge Papers in Sociology*. Cambridge University Press 1975.
- Blom, Ida**, Barnebegrensning - synd eller sunn fornuft. Universitetsforlaget, Bergen 1980.
- Bock, Gisela**, Women's Right and Women's Welfare. Maternity and Visions of Gender in Social Policies and Social Movements. European University Institute, Florens 1986.
- Carlsson, Christina**, Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880-1910. Arkiv avhandlingsserie 25.
- Carlsson, Sten**, Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Kvinnor i det svenska ståndssamhället. *Studia Historica Upsaliensia* 90. Uppsala 1977.
- Carlsson, Sten**, Svensk historia II. Tiden efter 1718. Svenska bokförlaget, Stockholm 1961.
- Cederström-Friman, Helena**, m fl, Barn i stan från sekelskifte till sjuttio-tal. Stockholms stadsmuseum. Stockholm 1979, s. 46-66.
- Drangel, Louise**, "Folkpartiet och jämställdhetsfrågan". I Liberal ideologi och politik 1934-1984. Stockholm 1984.
- Emanuelsson, Agneta**, Pionjärer i vitt. Professionella och fackliga strategier bland svenska sjuksköterskor och sjukvårdsbiträden, 1951-1939. SHSTF Forskning och utveckling 1990.
- Emigrationsutredningen**. VII. Utvandarnes egna uppgifter, Stockholm 1908.
- Eriksson, Ingrid & Rogers, John**, Rural Labor and Population Change. Social and Demographic Developments in East-Central Sweden during the Nineteenth Century. *Studia Historica Upsaliensia* 100. Uppsala 1978
- Florin, Christina**, Kampen om katedern. Feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860-1906. *Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities* 82. Umeå: Umeå Universitet 1987.
- Göransson, Anita**, Från familj till fabrik. Teknik, arbetsdelning och skiktning i svenska fabriker 1830-1877. Arkiv avhandlingsserie 28, Lund 1988.
- Göransson, Anita**, "Från hushåll och släkt till marknad och stat", i Furuhausen, Birgitta m fl, red, Äventyret Sverige. En ekonomisk och social historia. Utbildningsradion och Bra Böcker 1993.
- Hatje, Ann-Katrin**, Befolkningsfrågan och välfärden. Debatten om familjepolitik och nativitetsökning under 1930- och 1940-talen. Stockholm 1974.
- Hesselgren, Kerstin**. Svenskt biografiskt lexikon.

- Hofsten**, Erland & Lundström, Hans, Swedish Population History. Main Trends from 1750 to 1970. Urval. Skriftserie utgiven av Statistiska centralbyrån, nr 8. Stockholm 1976.
- Hoem**, Jan M, Att gifta sig utifall att...Änkepensionen och giftermålen i december 1989. Stockholm University. Section of Demography 1990.
- Hoem**, Jan M, Remarkable Fertility Developments in Sweden. An Interpretation. Stockholm University, Section of Demography 1990.
- Högberg**, Ulf, Maternal Mortality in Sweden 1750-1950. Umeå 1986.
- Jalmert**, Lars, Den svenske mannen. Tidens förlag, Stockholm 1984.
- Jonsson**, Inger, "Kvinnor och män i Hälsinglands linhantering under 1800-talet." Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 16, 1988.
- Kolbe**, Wiebke, "Mödrarna och välfärdsstaten. Svensk och västtysk moderskapspolitik under 1950-talet: en jämförelse". Historisk tidskrift 1992:4.
- Kono**, Shigemi, "Relationship Between Women's Economic Activity and Fertility and Child Care in Low-Fertility Countries". International Conference on Population and Development 1994: Expert Group Meeting on Population and Women
- Kyle**, Gunhild, Gästarbeterska i manssamhället. Studier om industriarbetande kvinnors villkor i Sverige. LiberFörlag 1979.
- Kälvemark** (Ohlander), Ann-Sofie, "Malthus and Neo-Malthusianism in Sweden". Statistisk tidskrift 1980:6.
- Kälvemark** (Ohlander), Ann-Sofie, More Children of Better Quality? Aspects of Swedish Population Policy in the 1930s. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensia 115. Uppsala 1980.
- Kälvemark** (Ohlander), Ann-Sofie, Reaktionen mot utvandringen. Emigrationsfrågan i svensk debatt och politik 1901-1904. Studia Historica Upsaliensia 41. Uppsala 1972.
- Kälvemark** (Ohlander), Ann-Sofie, "Swedish Emigration Policy in an International Perspective, 1840-1925" I I From Sweden to America. A History of the Migration. Uppsala 1976. Eds. H. Runblom & H. Norman.
- Kälvemark**, (Ohlander), Ann-Sofie, "Utvandring och självständighet. Några synpunkter på den kvinnliga emigrationen från Sverige". Historisk tidskrift 1983:2.
- Leiulfssrud**, Håkon, Det familjära klassamhället. En teoretisk och empirisk studie av blandklassfamiljer. Arkiv avhandlingsserie 38. Lund 1991.
- Lithell**, Ulla-Britt, Breast-feeding and Reproduction. Studies in Marital Fertility and Infant Mortality in 19th Century Finland and Sweden. Studia Historica Upsaliensia 120. Uppsala 1981.
- Ljungqvist**, Åsa, "Ågan och lagen, 1966-1983", och "Ris och rotting. En studie i straffmentalitet". Opublicerade uppsatser, Historiska institutionen, Uppsala universitet 1989, 1990.
- Lockridge**, Kenneth A, The Fertility Transition in Sweden: A Preliminary Look at Smaller Geographic Units. Umeå 1984.
- Losman**, Beata, "Kvinnoliv på landet", i Kyle, Gunhild, red, Handbok i

svensk kvinnohistoria. Carlssons förlag, Stockholm 1987.

Low, Bobbi S m fl, Family Patterns in Nineteenth Century Sweden: Variations in Time and Space. Umeå 1991.

Lundgren, Britta, Allmänhetens tjänare. Kvinnlighet och yrkeskultur i det svenska postverket. Carlssons förlag, Stockholm 1990.

Löfgren, Orvar, "Kvinnofolksgöra - om arbetsdelning i bondesamhället". Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr 3, 1982.

Löfgren, Pernilla, "Adoptionslagen 1917". Opublicerad uppsats, Historiska institutionen, Uppsala universitet 1992.

Matovic, Margareta, Stockholmsäktenskap. Familjebildning och partnerval i Stockholm 1850-1890. Stockholm 1984.

Moberg, Eva, "Kvinnans villkorliga frigivning". I Hederberg, Hans, red., Unga liberaler. Nio inlägg i idédebatten. Bonniers, Stockholm 1961.

Moberg, Kerstin, Från tjänstehjon till hembiträde. En kvinnlig låglöne-grupp i den fackliga kampen 1903-1946. Studia Historica Upsaliensia 101. Uppsala 1978.

Mosk, Carl, Patriarchy and Fertility: Japan and Sweden. New York 1983.

Nicklasson, Stina, Högerns kvinnor. Problem och resurs för allmänna valmansförbundet perioden 190-1936/37. Studia Historica Upsaliensia 167. Uppsala 1992.

Nyberg, Anita, Tekniken - kvinnornas befriare? Hushållsteknik, köpevaror, gifta kvinnors hushållsarbetstid och förvärvsdeltagande 1930-talet - 1980-talet. Linköping Studies in Arts and Science No. 45. Linköping 1989.

Näsman, Elisabet, "Föräldraskap och arbetsliv" i Agell, Anders m fl, Modernt familjeliv och familjeseparationer. En antologi från ett forskarseminarium. Socialvetenskapliga forskningsrådet Stockholm 1993.

Ohlander, Ann-Sofie, "Den historiska konflikten mellan produktion och reproduktion", i Agell, Anders m fl, red, Modernt familjeliv och familjeseparationer. En antologi från ett forskarseminarium. Socialvetenskapliga forskningsrådet, Stockholm 1993.

Ohlander, Ann-Sofie, "Det osynliga barnet? Kampen om den socialdemokratiska familjepolitiken". I Misgeld, Klaus m fl, red, Socialdemokratiens samhälle 1889-1989. Tidens förlag, Stockholm 1989.

Ohlander, Ann-Sofie, Det bortträngda barnet. Uppsatser om psykoanalys och historia, Opuscula Historica Upsaliensia 10, Uppsala 1993.

Ohlander, Ann-Sofie, "Karolina Widerström och de första kvinnliga läkarna i Sverige." I Karolina Widerströms fotspår. 100 år med kvinnliga läkare i Sverige. Sveriges Kvinnliga Läkares Förening 1988.

Olsson, Lars, Då barn var lönsamma. Om arbetsdelning, barnarbete och teknologiska förändringar i några svenska industrier under 1800- och början av 1900-talet. Tidens förlag 1980.

Qvist, Gunnar, "Ett perspektiv på den s k kvinno-emancipationen i Sverige", Historisk tidskrift 1978.

Rainwater, Lee, And the Poor Get Children. Sex, Contraception and Family Planning in the Working Class. Quadrangle Paperbacks, Chicago 1960.

Sandin, Bengt, Hemmet, gatan, fabriken eller skolan. Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600-1850. Arkiv avhandlingsserie 22. Lund 1986.

Sjöberg, Marja Taussi, Dufvans fångar. Brottet, straffet och människan i 1800-talets Sverige. Författarförlaget 1986.

Sogner, Sölvi m fl, Fra stua full till tobarnskull. Om nedgangen i barnetall i norske familier i de siste 200 år, med saerlig vekt på perioden 1890-1930. Universitetsforlaget, Oslo 1984.

Sommestad, Lena, Från mejerska till mejerist. En studie av mejeriyrkets maskuliniseringsprocess. Arkiv förlag, Lund 1992.

Statistiska Centralbyrån: Historisk statistik för Sverige. Del 1. Befolkning. 1720-1967. Stockholm 1969.

Statistiska Centralbyrån: Om kvinnor och män i Sverige och EG. Fakta om jämställdheten 1992,

Statistiska centralbyrån, På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet 1993.

Sundkvist, Maria, Sämre lottade. De vanartade barnens historia i Norrköping 1903 - 1925. Hjelms förlag 1993.

Sundström, Marianne, "Föräldraledighetens utnyttjande och effekter vid Televerket" i Agell, Anders m fl, Modernt familjeliv och familjeseparationer. En antologi från ett forskarseminarium. Socialvetenskapliga forskningsrådet, Stockholm 1993.

Svensk författningssamling.

Sveriges nationalatlas. Befolkningen. Temavärd: SCB. Temaredaktörer: Öberg, Sture och Springfeldt, Peter. Sveriges Nationalatlas Förlag 1991.

Wahlström, Lydia, Den svenska kvinnorörelsen. Historisk översikt. Norstedts, Stockholm 1933.

Weiner, Gena, "De 'olydiga' mödrarna. Konflikter om spädbarnsvård på en Mjöldroppe." Historisk tidskrift 1992:4.

Wieselgren, Greta, Den höga tröskeln. Kampen för kvinnas rätt till ämbete. Gleerups, Lund 1969.

Wikander, Ulla, Kvinnors och mäns arbeten: Gustavsberg 1880-1980. Genusarbetsdelning och arbetets degradering vid en porslinsfabrik. Lund 1988.

"Vilka pappor kom hem? En rapport om uttaget av föräldrapenningen 1989 och 1990 för barn födda 1989." Riksförsäkringsverket informerar: Statistisk rapport Is - R 1993:3.

Winberg, Christer, Fabriksfolket. Textilindustrin i Mark och arbetarrörelsens genombrott. Institutet för lokalhistorisk forskning, skriftserie nr 2. De sju häradernas kulturhistoriska förening. Göteborg 1989.

Åberg, Ingrid, Revivalism, Philanthropy and Emancipation. Women's Liberation and Organization in the Early Nineteenth Century. Scand. Journal of History.

Åström, Lissie, Fäder och söner bland svenska män i tre generationer. Carlssons förlag 1990.

Statens offentliga utredningar 1994

Kronologisk förteckning

1. Ändrad ansvarsfördelning för den statliga statistiken. Fi.
 2. Kommunerna, Landstingen och Europa + Bilagedel. C.
 3. Mäns föreställningar om kvinnor och chefskap. S.
 4. Vapenlagen och EG. Ju.
 5. Kriminalvård och psykiatri. Ju.
 6. Sverige och Europa. En samhällsekonomisk konsekvensanalys. Fi.
 7. EU, EES och miljön. M.
 8. Historiskt vägval – Följderna för Sverige i utrikes- och säkerhetspolitiskt hänseende av att bli, respektive inte bli medlem i Europeiska unionen. UD.
 9. Förnyelse och kontinuitet – om konst och kultur i framtiden. Ku.
 10. Anslutning till EU – Förslag till övergripande lagstiftning. UD.
 11. Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969 + Bilagedel. SB.
 12. Suveränitet och demokrati + bilagedel med expertuppsatser. UD.
 13. JIK-metoden, m.m. Fi.
 14. Konsumentpolitik i en ny tid. C.
 15. På väg. K.
 16. Skoterkörning på jordbruks- och skogsmark. Kartläggning och åtgärdsförslag. M.
 17. Års- och koncernredovisning enligt EG-direktiv. Del I och II. Ju.
 18. Kvalitet i kommunal verksamhet – nationell uppföljning och utvärdering. C.
 19. Rena roller i biståndet – styrning och arbetsfördelning i en effektiv biståndsförvaltning. UD.
 20. Reformerat pensionssystem. S.
 21. Reformerat pensionssystem. Bilaga A. Kostnader och individeffekter. S.
 22. Reformerat pensionssystem. Bilaga B. Kvinnors ATP och avtalspensioner. S.
 23. Förvalta bostäder. Ju.
 24. Svensk alkoholpolitik – en strategi för framtiden. S.
 25. Svensk alkoholpolitik – bakgrund och nuläge. S.
 26. Att förebygga alkoholproblem. S.
 27. Vård av alkoholmissbrukare. S.
 28. Kvinnor och alkohol. S.
 29. Barn – Föräldrar – Alkohol. S.
 30. Vallagen. Ju.
 31. Vissa mervärdeskattefrågor III – Kultur m.m. Fi.
 32. Mycket Under Samma Tak. C.
 33. Vandelns betydelse i medborgarskapsärenden, m.m. Ku.
 34. Tekniskt utrymme för ytterligare TV-sändningar. Ku.
 35. Vår andes stämma – och andras. Kulturpolitik och internationalisering. Ku.
 36. Miljö och fysisk planering. M.
 37. Sexualupplysning och reproduktiv hälsa under 1900-talet i Sverige. UD.
 38. Kvinnor, barn och arbete i Sverige 1850-1993. UD.
-

Statens offentliga utredningar 1994

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969 + Bilagedel. [11]

Justitiedepartementet

Vapenlagen och EG [4]

Kriminalvård och psykiatri. [5]

Års- och koncernredovisning enligt EG-direktiv.

Del I och II. Ju. [17]

Förvalta bostäder. [23]

Vallagen. [30]

Utrikesdepartementet

Historiskt vägval – Följderna för Sverige i utrikes- och säkerhetspolitiskt hänseende av att bli, respektive inte bli medlem i Europeiska unionen. [8]

Anslutning till EU – Förslag till övergripande lagstiftning. [10]

Suveränitet och demokrati

+ bilagedel med expertuppsatser. [12]

Rena roller i biståndet – styrning och arbetsfördelning

i en effektiv biståndsförvaltning. [19]

Sexualupplysning och reproduktiv hälsa under 1900-talet i Sverige. [37]

Kvinnor, barn och arbete i Sverige 1850-1993. [38]

Socialdepartementet

Mäns föreställningar om kvinnor och chefsskap. [3]

Reformerat pensionssystem. [20]

Reformerat pensionssystem. Bilaga A.

Kostnader och individeffekter. [21]

Reformerat pensionssystem. Bilaga B.

Kvinnors ATP och avtalspensioner. [22]

Svensk alkoholpolitik – en strategi för framtiden. [24]

Svensk alkoholpolitik – bakgrund och nuläge. [25]

Att förebygga alkoholproblem. [26]

Vård av alkoholmissbrukare. [27]

Kvinnor och alkohol. [28]

Barn – Föräldrar – Alkohol. [29]

Kommunikationsdepartementet

På väg. [15]

Finansdepartementet

Ändrad ansvarsfördelning för den statliga statistiken. [1]

Sverige och Europa. En samhällsekonomisk

konsekvensanalys. [6]

JIK-metoden, m.m. [13]

Vissa mervärdesskattefrågor III – Kultur m.m. [31]

Kulturdepartementet

Förnyelse och kontinuitet – om konst och kultur i framtiden. [9]

Vandelns betydelse i medborgarskapsärenden, m.m. [33]

Tekniskt utrymme för ytterligare TV-sändningar. [34]

Vår andes stämma – och andras.

Kulturpolitik och internationalisering. [35]

Civildepartementet

Kommunerna, Landstingen och Europa.

+ Bilagedel. [2]

Konsumentpolitik i en ny tid. [14]

Kvalitet i kommunal verksamhet – nationell

uppföljning och utvärdering. [18]

Mycket Under Samma Tak. [32]

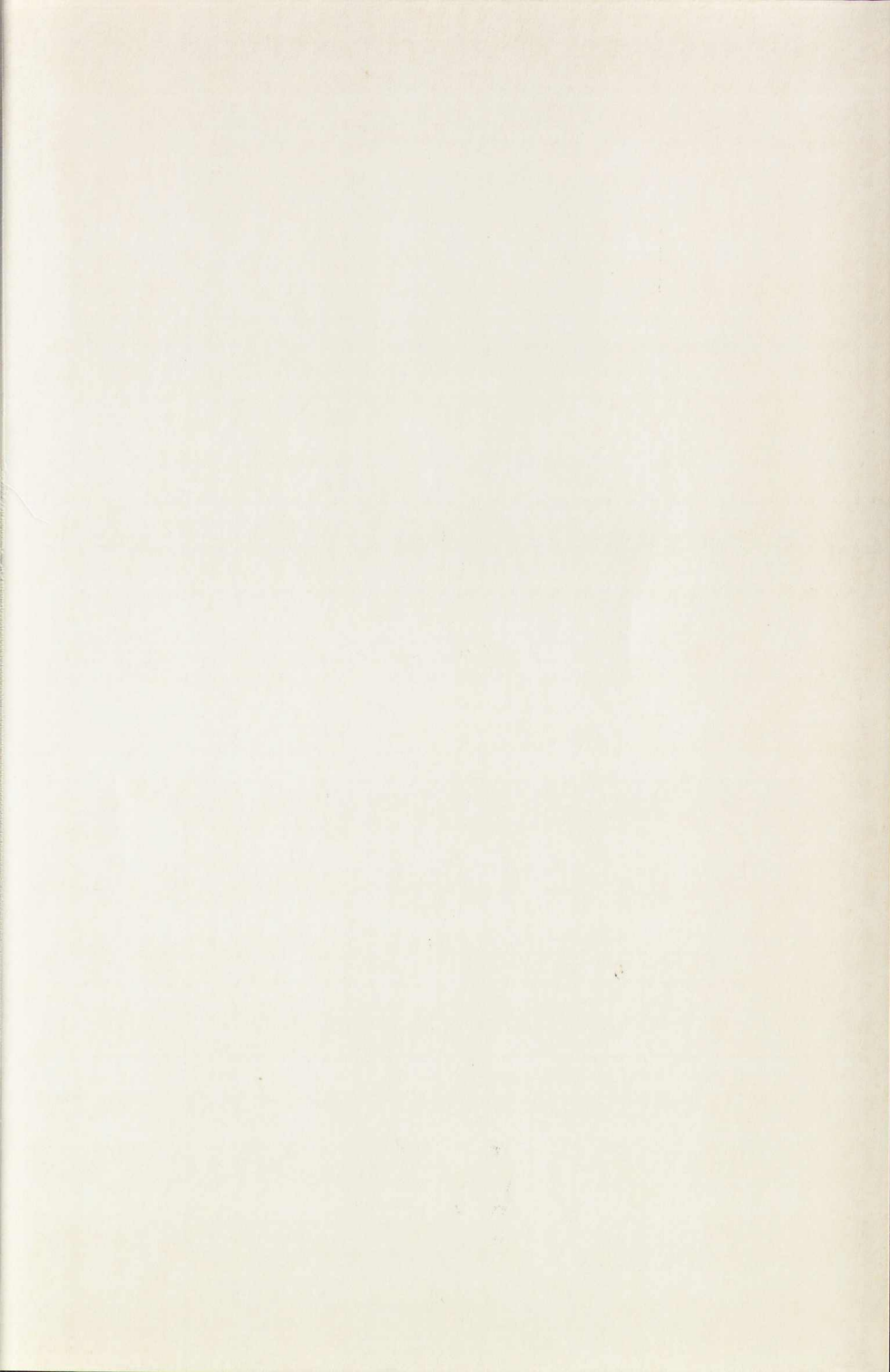
Miljö- och naturresursdepartementet

EU, EES och miljön. [7]

Skoterkörning på jordbruks- och skogsmark.

Kartläggning och åtgärdsförslag. [16]

Miljö och fysisk planering. [36]

Ann-Sofie Ohlander är född 1941. Docent i historia vid Uppsala universitet. Har bl a publicerat *Reaktionen mot utvandringen. Emigrationsfrågan i svensk debatt och politik 1901-1904* (1972); *More Children of Better Quality? Aspects on Swedish Population Policy in the 1930s* (1980); *Kärlek, död och frihet. Historiska uppsatser om människovärde och livsvillkor i Sverige* (1986) och *Det bortträngda barnet. Uppsatser om psykoanalys och historia* (1993). Ordförande i Kvinnohistoriska seminariet, Uppsala universitet; projektledare vid Institutet för framtidsstudier.

FRITZES

POSTADRESS: 106 47 STOCKHOLM
FAX 08-2050 21, TELEFON 690 90 90

ISBN 91-38-13603-1
ISSN 0375-250X